

Büroyla Saha Arasında: Yaşlanma Çalışmalarında İlişkisellik

Özgür Arun

Disiplinlerin buluşma noktası olan yaşlanma çalışmalarında 2004 yılından bu güne kadar geçen zaman zarfında *katılımcı bir gözlemci* olarak yer almaktayım. “Bir araştırmacı, bir akademisyen ya da bir bilim insanı olarak kendini nerede tanımlarsın?”, diye sorsalar, zaman zaman büroya dönüp bu soruyu yanıtlarken hiç sekmeden sahaya seçerdim. Büroyla saha arasında, sahaya daha yakın olmakla birlikte, müdahil bir anlayışın yaşlanma çalışmalarına anlamlı katkılar sunacağına inananlardandım. Eşitsizlikleri betimleyen (öykücü), eşitsizliklere şahitlik eden (görgü tanığı) ya da kavramlarla dans eden (mime) rolleri de makbuldür elbette. Ancak yaşlanma alanında aktivist rolünü üstlenmek kaçınılmaz görünüyor. Bu bakımdan büroyla saha arasında müdahil bir perspektif inşa etmeye çalışanlardandım.

Uluslararası alanda ilk yazılarımdan birisi olacak *Ageing in Turkey: The*

Peter Pan Syndrome? (Arun, 2013) başlıklı yazı için çalışırken, literatürde oldukça kritik etkilere sahip kimi faktörlerin Türkiye yaşlanma alanında hiç ele alınmadığını gördüğümde oldukça şaşırmıştım. Sınıf ve etnisite, çalışmalarda ihmal edilen faktörlerden en önemlilerini oluşturuyordu. Bunların yanında toplumsal cinsiyet, cinsellik, din ve inanç gibi başka unsurları da ihmal edilen konular listesine eklediğinizde, Türkiye yaşlanma alanının sınırlarının nerede başladığını ve bittiğini anlamak kolaylaşır. Nitekim, eğitim, gelir, sağlık gibi meselelerin yanında toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi eşitsizlik yaratan unsurları da tartışmalara kattığım bu yazıdan haberdar olan Türkiye’den bir akademisyenin, “yaşlanma çalışmalarına bu kökü dışarda fikirleri sokmaya nasıl kalkışsın!” dediğini duyduğumda şaşkınlığım daha da artmıştı. Halen alandaki kimi çalışmaları hayret ederek izliyorum. Zira, literatürde

uzun zamandır eşitsizlik yaratan unsurlar olduğu bilinen, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi unsurları yok saymak, oldukça şaşırtıcı.

Bu bağlamda, Türkiye yaşlanma alanının yapısı, disiplinlerin yaşlanma çalışmalarına yaklaşımı ve aktörlerin sermaye hacimleri, kimi (retorik) sorularla daha da görünür kılınabilir. Yerelde belli bir huzurevinde yaşayan, kurumsal bakıma mahkum edilmiş yaşlıların yaşam memnuniyetini ve mutluluğunu çalışmak, yaşlanma çalışmalarının bir parçası olabilir mi? Akademik zihinleri işgal eden ikiliklerle kurgulanarak hazırlanmış anket sorularını yönelterek, kendine bir gündem yaratan söz konusu araştırmalar, yaşlanma araştırmalarının bir parçası olabilir mi? Sadece belirli bir yaşın üzerindeki insanlara odaklandıktan sonra, mevcut tüm olumsuzlukları, dezavantajları ve eşitsizlikleri o müstesna andan, diyelim 65 yaşından sonraki süreçle ilişkilendirmek, yaşlanma çalışmalarının parçası olabilir mi? Sürekli sorun odaklı çalışmalar üretmek, kurbanları görünür kılan araştırmalardan üretilmiş yazılar, yaşlanma yazınının bir parçası olabilir mi? Tüm bu (retorik) sorular, bir yanıyla da Türkiye yaşlanma alanındaki hakim çalışmaların mahiyetini, alanın ne ile inşa edildiğini de ortaya koymaktadır: mis gibi, tertemiz ve steril bir çalışma alanı... Oysa, günümüzde sosyal devletin en sağlam eleştirisi, yaşlanma çalışmaları alanından filizlenebilir. Çünkü, yaşlanma çalış-

maları kesişimselliğin ve ilişkiselliğin görünür kılınabileceği bir alandır. Örneğin, toplumsal cinsiyet ve sınıf kesişimi, yaşlanmanın ne denli heterojen bir çalışma alanı olduğunu da anlaşılır kılar. Kadın, şiddet, lgbti, cinsellik, etnisite, din ve inanç, göç, göçmen, mülteci... bugünün en sıcak hangi başlığına dönüp bakarsanız bakın, yaşlanma meselesini ve yaşa iliştilenmiş ayrımcılığın türüsünün orada sinsice beklediğini görebilirsiniz. Günümüz modern toplumlarını açıklamanın ya da anlamının yolu, yaşlanma sürecine dair bir kavrayış geliştirmekten geçer. Zira, yaşlanma, yaşam boyu süren bir maceradır; onun ne denli acıklı ya da eğlenceli olacağı, bireysel bir başarıyla (ya da başarısızlıkla) açıklanamayacak denli toplumsaldır.

O halde, kuramın ve araştırmanın kucaklaştığı, özneleri kurbanlaştırmayan, yaşlanmanın bir süreç olduğunu, yaşamın ilk evrelerindeki dezavantajların ya da avantajların ilerleyen yıllara miras kaldığını kavrayan, *yaşam döngüsü perspektifi*yle meselelere odaklanan yaşlanma çalışmaları mümkün müdür?

Bu yazıda, yaşlanma çalışmalarında ilişkisel bir yaklaşımın, kuramsal ve yöntemsel olarak nasıl alana dahil edilebileceğini tartışmak istiyorum. Öncelikle, küresel olarak yaşlanma çalışmalarındaki perspektifi ve buna mukabil Türkiye yaşlanma çalışmalarının mahiyetini ortaya koymaya

çalışacağım. Ardından, kuramsal ve yöntemsel açıdan paradigma değişimlerini değerlendirerek, yaşlanma çalışmalarında araştırmaya odaklanacağım. Sıcak çalışma konuları bağlamında küresel düzeyde ve Türkiye’de nasıl bir yönelim olduğunu, hangi disiplinin hangi diğeriyle ve nasıl konuştuğunu açıklamaya çalışacağım. Son olarak geleceğe ilişkin “Nasıl bir perspektif?” sorusu etrafında önerileri tartışacağım.

Yaşlanma Çalışmaları Alanı: *A Reality Check!*

Küresel düzeyde yaşlı nüfusun (60 yaş üzerindeki) sayısının gelecek 25 yıl zarfında iki katına çıkması beklenmektedir. Milenyumun hemen başında, dünya genelinde, 600 milyon olan yaşlı sayısının, 2025 yılında 1,2 milyara ulaşması beklenmekte, 2050 yılına gelindiğinde ise 2 milyarı aşacağı öngörülmektedir (Bussolo vd., 2018). Aynı süreçte, 2000’in başından 2050’ye kadar geçen zaman zarfında, dünya nüfusu (6 milyardan 9 milyara doğru) %50 oranında artış gösterirken, yaşlı nüfusun %300 oranında artması yaşlanma sürecinin ne denli çarpıcı biçimde gerçekleştiğini de ortaya koymaktadır. Sessizce gerçekleşen bu devrim, toplumsal yaşamın her alanında, kökten ve sarsıcı etkiler yaratacaktır.

Toplumsal yaşlanma süreci, iki ana unsurun oldukça kararlı etkisi altında

gerçekleşir: beklenen yaşam süresinin uzaması ve doğurganlığın azalması. Bu kararlı etkilerle gerçekleşen süreç, demografik dönüşüm süreci olarak adlandırılır (Johnson, Bengtson, Coleman & Kirkwood, 2005). Gelişmiş ülkelerin tamamı toplumsal yaşlanma sürecini, modernleşmeye paralel olarak, nispeten daha uzun süreler içinde gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Fransa’da yaşlı nüfusunun iki katına çıkması için 115 yıl, İsveç’te 85 yıl ve Avustralya’da ise 73 yıl geçmesi gerekmiştir (Arun, 2018a). Gelişmiş ülkelerin tamamı refah seviyesinin artışıyla birlikte yaşlanma sürecini tamamlamışlardır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde toplumsal yaşlanma daha hızlı gerçekleşmektedir. Örneğin Türkiye, Fransa’nın 115 yılda ya da İsveç’in 85 yılda geçirdiği süreci 15 yıl zarfında geçirecektir. Bu hızlı dönüşüm, sarsıcı etkiler yaratacaktır. Sağlık sistemi, hukuki altyapı, insan kaynağı, kentlerin yapılanması, fiziksel koşullar, yönetim, ekonomik sistem, sosyal ilişkiler, sosyo-kültürel koşullar düşünüldüğünde, Türkiye’nin bu çarpıcı dönüşüm sürecinde donanımlı olmadığı gibi hazır olmadığı da anlaşılır. Ne yaşlanma kategorik olarak bir sorundur ne de yaşlılar mütemediyen sorunlu insanlardır. Ancak, Türkiye için zenginleşmeden yaşlanmak bir sorundur.

Hali hazırda Türkiye bu çarpıcı toplumsal yaşlanma sürecinin içinde, tam ortasındadır. Ne yazık ki, merkezi ve yerel yönetimler, politika geliştire-

renler ve uygulayanlar, demografik dönüşüm sürecinin kısacık zaman içinde gerçekleşeceğinin farkında değillerdir. Farkında olanların ise yaşlanmayı bir risk olarak gördükleri dikkat çekmektedir. Zira Türkiye'nin 1990 sonrasında kalkınma planlarının tamamında yaşlanma tali bir mesele ve bir risk olarak tanımlanmış, yaşlanmayı yaşam döngüsü içinde kapsamlı olarak değerlendirmek üzere müstakil bir başlık açılmamıştır. Son kalkınma planında da benzer bir durum söz konusudur. Devletin yaşlanma karşısındaki durumu *Peter Pan sendromu* olarak tanımlanabilir; Varolmayan ülkenin kahramanı Peter Pan, dünyadaki çocukları hiç yaşlanmayacakları vaadiyle kandırır ve onları Varolmayan ülkeye götürür. Oradaki en büyük düşmanları ise 'yaşlı' Kaptan Kanca'dır. Hikayede olduğu gibi, Türkiye'nin de hiç yaşlanmayacağına inananlar Peter Pan sendromundan mustarıptirler. Oysa Türkiye, 65 yaş üstü nüfusunun günümüzdeki büyüklüğü değerlendirildiğinde, *yaşlı bir toplum* olarak sınıflanmaktadır.

Peter Pan sendromu sadece politikacılar ve politika geliştirenleri etkilemez. Öte yandan sivil toplum cephesinde de yaşlanma meselesine ilişkin farkındalık, stratejik konumlanış, kapasite gelişimi ya da müdahil bir girişimden söz edilememektedir. Türkiye'de sivil toplumun çocuk meselesine ilişkin 1980'li yıllardaki kapasitesi ve ilgisi ne ise, yaşlanma meselesinde de bu gün buna benzer

bir durum söz konusudur: bir iki gözü kara girişim dışında, Türkiye'de yaşlanmayla ilgili aktif biçimde çalışan bir sivil toplum inisiyatifi bulunmamaktadır. Oysa, Türkiye'nin demografik dönüşümü neticesinde ortaya çıkan etkiler, 10, 20, 30 ya da 50 yıl sonra, uzak ve belirsiz bir gelecekte gerçekleşecek etkiler değildir. Hem politika alanı hem sivil toplum girişimleri, Türkiye'nin demografik dönüşümün bu çarpıcı etkilerinin yaşandığı döneme tanıklık etmektedirler. Günümüzde Türkiye'de yaşayanlar, Türkiye tarihinde sadece bir defaya mahsus olarak yaşanacak bir dönemin aynı zamanda tanıklarındırlar. Türkiye toplumu, 2023 yılında tarihinde ilk ve son defa yetişkin nüfusunun en fazla sayıda olacağı bir dönemi yaşayacaktır. Sonrasında ise iki toplumsal kesimin, 15 yaş altındaki çocukların ve 15-64 yaş grubundaki yetişkinlerin sayısı azalıp, yaşlıların sayısı hızla artacaktır. Bu projeksiyonlara ve küresel düzeyde yaşanan deneyimlere rağmen, Türkiye'de politika alanı ve sivil toplum girişimi, tanık olduğu demografik dönüşüm sürecine ve toplumsal etkilerine ilişkin kusursuz biçimde yabancılaşmıştır.

Türkiye Yaşlanma Çalışmaları Alanının Topografyası

Tanıklık ettiği döneme bu denli yabancılaşmış bir politika alanı ve sivil toplum girişiminden söz ederken, Türkiye'de akademinin de yaşlanma

çalışmalarında, bir perspektif geliştirebildiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye yaşlanma alanının güncel bir çözümlenmesine göre, Türkiye’de az sayıda yaşlanma çalışması varken, 65 yaş ve üzerindeki insanlar hakkında gerçekleştirilen çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Arun, 2018b). Araştırmaların başlıcaları aşağıdaki özelliklere sahiptir;

- i. Yerel düzeyde, huzurevinde bir grup yaşlı (65+) insanın yaşam doyumuna ilişkin sürdürülen anketler,
- ii. Kronolojik yaş ile sınıflanmış 65 yaşın üzerindeki yurttaşların demografik özelliklerinin, eğitim, sağlık ve bakım gibi alanlardaki konumlarını etkilediğine ilişkin varsayımdan hareketle, yaşlılığı bir sorun olarak tarif eden tarama araştırmaları,
- iii. Yaşlanmayı hastalık-sağlık dualitesiyle sınırlandırarak ele alan, yaşlanmayı hastalık olarak kabul eden ve bu onulmaz *hastalığa* çözüm sunma gayretindeki klinik çalışmalar.

Nitekim tematik konular bağlamında bakıldığında son 6 yıl zarfında en çok çalışılan başlıklar, yaşam memnuniyeti/doyumu, yaşam kalitesi, bakım, depresyon, sağlık hizmetleri olarak sıralanmaktadır (Arun, 2018b). Yoksulluk, ayrımcılık, göç, demans/Alzheimer, kent ve yerinde yaşlanma, toplumsal cinsiyet gibi uluslararası yaşlanma literatüründe sıkça ele alınan tematik başlıklar ise Türkiye’de

aynı ilgiyle çalışılmamaktadır. Kimi konulara ilgisiz kalınması ve kimilerine ise büyük ve büyüyen bir ilgiyle yaklaşılması alanın sınırlarının nereye dayandığını ve alanın ne ile inşa edildiğini göstermesi bakımından da kritiktir. Toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi sosyal bilimlerdeki ana unsurların, Türkiye’de sadece bir kaç çalışmanın konusunu oluşturması; yerinde yaşlanma gibi son 10 yıl zarfında batı literatüründe hayli tartışılan bir kavramın Türkiye literatüründe ancak bir çalışmanın ana konusunu oluşturması; demans ve Alzheimer gibi toplumsal yaşamı derinden sarsan, basitçe tıbbin, sağlık bilimlerinin ve klinik çalışmaların odağında olamayacak düzeyde, gündelik yaşamda sarsıcı sosyal etkileri olan bir meselenin, sosyal bilimler/ sosyal bilimciler tarafından dikkate değer bir çalışma başlığı olarak görülmemeyerek hiç ele alınmaması, alanın mahiyetini şekillendirdiği gibi aynı zamanda, kimi fakültelerin, disiplinlerin ya da araştırmacıların alanda kendilerini hiyerarşik biçimde iktidar odağı olarak konumlamasına da yol açmaktadır. Böylesi bir iktidar ilişkisiyle statükonun cici çocukları ve onların çalıştıkları steril konular belirlenmekte, kurumsallaşmış aktörlerin akademik işbirlikleri, ilişkiler ve yönelimler içinde oluşturabileceği bir hattı hareketten ziyade çalışma konusu ve yöntemi itibarıyla moda eğilimler oluşmaktadır. Nihayetinde, Türkiye’de politika alanı ve sivil toplum girişiminin yanında akademinin

de kendi oluşturduğu bu dinamiklerle sunduğu katkılar, tanıdığı olunan demografik dönüşüm sürecine ilişkin yabancılaşmanın kusursuzlaşmasına yol açmaktadır.

Akademik yaşlanma meselesine nasıl yaklaştığını çözümlerken çalışmalara tematik açıdan bakmanın yanında, ilişkiselliği dinamik bir yörengede sürdürebilmek için yöntem-bilime ilişkin derinlik ve çeşitlilik bir başka unsur olarak değerlendirilmelidir. Türkiye’de yaşlanma ve yaşlılık çalışmalarının geneli yöntemsel olarak zayıftır (Arun, 2018b). Zayıflığın kaynağı, “derleme” adı altında özel bir türün varlığında hayat bulur. Bu derleme türünün içeriği ve sunumu bizatihi yönetime ilişkin kavrayışın sınırını gösterir. “*Derleme* olarak belirlenmiş türün, belirli bir alanda, belirli bir temayı ele alıp, ilgili tematik başlığa ilişkin tüm çalışmaları sistematik olarak tarayarak, bilimsel bilgiyi sınıflandıran, temel eğilimlerin ve sıcak meselelerin tespit edilmesi mümkün kılan literatür taramasıyla” (Arun, 2018b, s.58) herhangi bir ilintisi bulunmaz. Çünkü bu *derlemelerde* ele alınan tematik başlıktaki, kuramsal ve yöntemsel, tüm katkılar analitik biçimde çözümlenmekten uzaktadır. Bilgi gelişigüzel ardı ardına sıralanmakta, eklektik olarak sunulmaktadır.

Alanın diğer alanlarla kurduğu ilişkilerin yönü, disiplin bağlamında değerlendirildiğinde, hangi aktörlerin, hangi konuyu, nasıl ele aldığı, ala-

nın konumlanması hakkında kavrayış sunduğu gibi, başka bir açıdan, ana temaların hangi yöntemle çalışıldığı ilgili disiplinin hamurun neyle karıldığını göstermekte, böylece o disipline mensup aktörün de akademik sermayesinin hacmini sergilemektedir. Türkiye’de yaşlanma çalışmaları alanının topoğrafyasındaki konumlanışlar, bu bakımdan, aktörlerin akademik sermayelerinin hacimlerinden bağımsız olmadığı gibi, aktörlerin yatkınlıkları, pratiklerini, pratikler ise alandaki çalışılan konuların mahiyetini (yöntem, üslup, kuramsal yaklaşım gibi) belirlemektedir. Bu açıdan Türkiye yaşlanma alanındaki mevcuda bakıldığında, hangi disiplinin hangi diğeriyle tematik olarak nerede karşılaştığı, karşılaşmanın sonucunda yöntemsel ve kuramsal olarak ne üretildiğini usulca fısıldar. Birbiriyle ilintili akademik ağlar da böylece görünür olmaktadır. Örneğin, alanda üretilen kitapların yöntemsel olarak az evvel bahsettiğim mahiyetteki *derlemelerden* oluşması, elbette kitapların içeriklerini de belirler. Ancak daha mühim bir başka etki de yaratılır. Türkiye yaşlanma alanındaki kitaplar, ki son 6 yılda sayıları 35 ile sınırlıdır, keşfedici olmaksızın öte nakledicidirler; tedavülden kalkmış kuramları destekleyen araştırma raporlarının tedrici bulguları ithal edilerek, alanda dolaşıma sokulur (Arun, 2018b). Sosyal hizmetler, çalışma ekonomisi, gerontoloji gibi kimi disiplinlerin kitap çalışmalarına olan düşkünlüğü, alanda çalışan/ çalışacak olan yeni araştırmacı kuşa-

ğının da ne ile temas ettiğini/edeceğini bildirirken, bu temas neticesinde yeni kuşak araştırmacının yöntemsel ve kuramsal olarak hangi yönelimle aşılandığını da ortaya koymaktadır. Öte yandan, neden-sonuç ilişkisi içinde, pozitivist yaklaşımdaki dikotomik bakış, Türkiye yaşlanma alanındaki ürünlerden bir diğeri olan makalelerin içeriklerinde de net biçimde izlenmektedir. Bilhassa sağlık bilimleri fakültelerinin son yıllarda akademideki konumlanışıyla üretilen makaleler, tıbbın ve oradaki çalışma eğiliminin hangi disiplin üzerinde sosyal bilimler alanına sirayet ettiğini gösterir niteliktedir (Arun, 2018b). Hastalık-sağlık arasında kurgulanan gerilimle üretilen makalelerdeki dikotomik bakış, sosyal bilimler alanına hakim bir aktör olarak müdahil olabilmenin mücadelesinin biçimini göstermesinin yanında, son 10-15 yılın girişimiyle akademiye dahil olan bir alt alanın, sağlık bilimlerinin, pratikteki var oluş iyeliğini sergiler. Sağlık hakkındaki toplumsal genel geçer bilginin popülerleşmesine katkı sunduğu kadar, onun bilimsel bilgisinin de bu biçimde müdahil olması, sağlığın disipliner olarak, hekim-hemşire-hasta odağındaki hiyerarşik konumlanışının mirasını yaşlanma çalışmaları alanına taşımasına yol açmaktadır. Bu varoluş iyeliğiyle alanın dominasyonu, hiyerarşik biçimde konumlanarak yaratılan mikro iktidarlar, hemen başlarken verdiğim örnekte olduğu gibi, literatürde uzun zamandır tartışılan ve keşimsellikleriyle yeni eşitsizlikleri de

tetiklediği bilinen, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi unsurların yok sayılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu mikro düzeydeki iktidar odaklarına göre, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi unsurlar yaşlanma alanının pir-ü pak havasını kirleten kökü dışarıda fikirler olarak sınıflanmaktan imtina edilmemektedir.

Kuramsal bir yaklaşımı olmayan, pozitivist indirgemeci araştırmalar ve yöntemsel açıdan sınırlılıklar, bu yanılla Türkiye’de akademinin yaşlanmaya ilişkin bir perspektif geliştiremediğinin de göstergesidir. Türkiye’de sosyoloji ve gerontoloji disiplinleri içindeki az sayıda girişimle kendini göstermeye gayret eden yaşlanma çalışmalarının yöntemi, kuramsal yaklaşımları ve dili, alandaki hakimlere ve onların etraflarındaki cemaatlere yabancı kalmaktadır. Nitekim, İngilizce yazılan bu makalelerle Türkiye yaşlanma alanındaki araştırmaların bilgisinin yurt dışına ihraç edilebilmesi ve uluslararası akademik camiada dolaşıma sokulması, sadece alandaki bu az sayıdaki aktörün hacimli sermaye birikimlerini göstermekle kalmaz, onların sahip olduğu uluslararası ağların ulusal düzeyde Türkiye içindeki etki alanının sınırlarına da işaret eder. Olumlu olabilecek etkilerin bu sınırlılığı, onların etrafına tematik açıdan çeşitlenmiş başlıkları ve yöntemsel açıdan derinleşmiş bir kavrayışla çalışacak araştırmacı kitle-sini toplamasını zorlaştırır. Bir yanda yapısal olarak göreceli yoksunluklar,

yöntemsel ve kuramsal sınırlılıklar ve bunlara bağlı oluşan mikro iktidarın ilişkileriyle aşılana araştırmacı kuşaklar, diğer yandan ise hacimli akademik sermayelerin varlığı, alandaki konumlanışların, oluşan kümelerin denk olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan, Türkiye’de yaşlanma çalışmaları alanı, henüz yönsüzdür. Belirli bir akademik odak ya da ekol, alandaki konu, yöntem, dil ya da disiplinler arası çeşitliliğe yön verecek bir güzer-gah çizememektedir (Arun, 2018b).

Nitekim ilişkisel biçimde gerçekleştirilen yaşlanma çalışmalarının oldukça sınırlı olmasıyla birlikte, sosyoloji, psikoloji gibi temel alanlarda dahi, lisans veya lisans üstü düzeyde yaşlanmaya ilişkin müstakil bir dersin yaygın biçimde müfredatta kendine yer bulamamış olması da akademinin yaşlanma çalışmalarındaki sınırlarının uzamını göstermektedir. Türkiye’de yaşlanmaya ilişkin yaygın bir akademik ilgiden söz edilemez. Sosyal bilimlerde yaş, ana metinlere ancak ara bir değişken olarak katılmak suretiyle çalışılmaktadır (Arun, 2018b).

Türkiye Yaşlanma Alanında Yitik Bir Yaklaşım: Yaşam Döngüsü

Yaşlanma sürecini basitçe hastalık-sağlık dualitesiyle sınırlandırarak çözümlenmeye çalışan pozitivist indirgemeci yaklaşım, Türkiye yaşlanma alanında ilişkisel bir perspektif geliştiremez. Yaşlanmaya ilişkin yaygın

düzye akademik ilginin çeşitlenerek katlanması, kuramsal açıdan ve yönteme dair kavrayışın da bilhassa yaşam döngüsü yaklaşımıyla değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Yaşam döngüsü yaklaşımı, Türkiye yaşlanma alanında hem araştırmalar hem de sosyal politika bağlamında kamu politikası geliştirenler ve uygulayanların yönelimleri içinde yitik bir ögedir. Yaşlanma, bireysel ya da toplumsal düzeyde, yaşam boyu süren pratiklerden ve deneyimden bağımsız bir süreç değildir. Yaşlılık da ne umumi ve müşterek bir deneyimler bütünüdür ne de kaçınılmaz kayıpların yaşandığı bir düşkünlük dönemidir. Yaşlılık, bireylere, gruplara, toplumlara göre hayli çeşitlilik gösteren ve sağlık, refah düzeyi, sosyal ilişkiler, sosyal politikalar, eğitim, toplumsal cinsiyet, etnisite ve benzeri faktörlerle sıkı sıkıya ilişkili deneyimler bütünüdür. Kronolojik olarak belirli bir yaş grubuyla sınırlandırılarak yaşlanma ve yaşlılığı çalışmak, ne fiziksel, ne psikolojik ne de sosyal boyutları itibarıyla bireyin yaşamına ilişkin kavrayışçı bir açıklama sunamaz. Bugün, Türkiye’dekinden farklı olarak, uluslararası literatürde, yaşlanmanın yaşam boyu süren bir macera olduğu ve yaşlılığın ise yaşam boyu süren bu deneyimin sonucu olduğuna ilişkin net bir kavrayış görülebilir.

Yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin akademik bakıştaki bu paradigma değişimi 1960’lı yıllardan itibaren uluslararası

literatürde net biçimde izlenmektedir. Yaşam seyri perspektifinin kurucuları yaşlanma çalışan sosyologlardır. Bu bağlamda, yaşam seyri perspektifini kavramsallaştıran başlıca araştırmacılar olarak Cain (1964), Clausen (1972), Riley ve öğrencilerinin (1972) adlarını zikretmek gerekir. Yaşam seyri perspektifinin literatüre sunduğu en önemli kazanımı, toplumsal bağlam içinde yaşam boyu süren deneyimin kişinin nasıl yaşlandığını kuvvetli biçimde etkilediğini ortaya koymuş olmasıdır. Yaşam seyri, makro düzeyde, kurumlar ile kültürel pratikleri de içerecek biçimde tüm toplumsal güçlerin, yaşamı dönüştüren özgün tarihsel olayların ve sosyal değişime yöne veren dönemlerin yaşlanma sürecindeki ya da yaşlılık dönemindeki etkinliğini görünür kılmaya çalışır. Sonuç olarak yaşam seyri perspektifi, yaş bireysel bir iyelik olarak görmenin ötesinde sosyal yapının da bu iyeliğe katkı sunan mahiyetine dikkat çekmektedir (Dannefer & Phillipson, 2013). Zira yaşın ve yaşlılığın anlamı, tarihsel ve kültürel olarak değişmektedir (Arun, 2018a). Toplumlar yaşa ilişkin farklı değer yargılarına sahip oldukları gibi, yaşın anlamı bir toplumda zaman içinde değişebilir. “Tarihsel olarak da, yaşlılar mütemadiyen, kendine has toplumsal bir grup olarak tanımlanmışlardır. Oysa, yaşlı denildiğinde, ortak amaçlar etrafında toplanmış, benzer bir çıkar için eyleyen, türdeş niteliklere sahip kimselerden söz edilemez. Yani yaşlılar, homojen bir top-

lumsal grup değildirler. Çocukluk ve yetişkinlikteki çeşitlilik, değişkenlik, avantajlar ve dezavantajlar, yaşlılığa miras kalmaktadır. Savaşlar, çatışmalar, geniş çaplı salgınlar, ekonomik patlamalar ya da krizler, toplumsal yaşam içinde olağan insanın deneyimini, beklentilerini ve algılarını kökten değiştirmekte ve çeşitlendirmektedir. Bu dönüşümün etkileri, kümülatif olarak, ilerleyen yaşlara miras kalmaktadır” (Arun, 2018a, s.170). Buna rağmen, yaşam seyrine ilişkin farkındalığı olmayan çalışmalar, yaşlanmayı ve yaşlılığı belirli bir yaş ile kategorize ederek incelemektedirler. Tedrici olarak belirledikleri bir döneme ilişkin bulguların çözümlenmesiyle yapay toplumsal ilişkileri de inşa etmektedirler. Bu çalışmalarda, örneğin, araştırmacılar okuryazar olmayan yaşlı bir kadınla karşılaştıklarında, onun yaşından mütevellit eğitimsiz olduğunu varsaymaktadırlar. Oysa, okuryazar olmayan o yaşlı kadın, aniden ve beklenmedik biçimde 65 yaşını geçtiği ilk gün okuma yazma yetisini yitirmemiştir. O, bugüne değin geçirdiği ömrünü okuma yazma bilmeyen birisi olarak sürdürmüş, eğitime bağlı sunulan olanaklardan yararlanamamıştır. Yaşam seyri perspektifine dair bir farkındalığı olmayan, yaşlanmayı ve yaşlılığı, basitçe belirli bir kronolojik yaşın üzerindeki insanlarla sınırlandırarak anlamaya, açıklamaya çalışan araştırmacılar, ne yazık ki, yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin ayrımcılığın (ageism) üretilmesine katkı sunmaktadırlar. Yaşlı kadın ve

erkekleri, araştırmanın sürdürüldüğü o belirli anla sınırlandırarak, anlamaya ve açıklamaya çalışan araştırmalar ve araştırmacılar, yaşlanmanın dinamik, heterojen ve ilişkişel doğasına dair kavrayış geliştiremezler (Arun, 2018a).

Sonuç: Yaşam Seyri Perspektifi Nasıl Mütedavil Olabilir?

Akademnin, politika geliştirenlerin ve sivil toplumun tanıklık ettiğı Türkiye'nin toplumsal yaşlanma dönemine ilişkin farkındalığı nasıl artırılabilir? Yaşam seyri perspektifinin akademi-den başlayarak genişleyen bir hal-kada, sivil toplum ve politika geliştirenlerin gündemine dahil edilmesi mümkün olabilir mi? Bu bağlamda, yeni araştırma gündemleri için *kuşak analizlerinin* çalışmalara dahil edilmesi iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Kuşak analizi, yaşam seyri perspektifinin tedavüle sokulma sürecinde "peki ama nasıl?" sorusuyla kilitlenen kapının anahtarıdır. Kuşak analizi, yaşlanma sürecindeki evrimi tetikleyen sosyal şartların etkisini açığa çıkaracak kavrayış ile yaşamları ve tarihi birbirine bağlayan metodolojik olanakları, bir alet kutusunu da araştırmacıya sunar. Kuşak, genel olarak belirli bir anda ya da bir zaman zarfında toplumsal yaşama dahil olan insanlar topluluğı olarak tanımlanmaktadır (Dannefer & Phillipson, 2013). Yaşlanma çalışmalarında, yaşama

dahil olunan o özel an, doğum tarihiyle belirlenir. Böylece, o an, hangi kuşağın değışim ya da etkiler için izlenebileceğini belirleyen bir çıpa olarak işlevsellik kazanabilir. Ancak, kuşaklar basitçe kronolojik olarak belirlenmezler. Sisteme girilen o özel anın yanında, bir kuşağı tanımlayan ana unsurlardan bir diğeri sınıfsal terbiyedir. "Meşru kültürel tavırlar, tercihler ve davranışlar, yani beğenileri içeren bu hareketlilik, sosyalizasyon sürecinde içselleştirilir. Sosyalizasyon süreci bir anda ve öylesine cereyan etmez, o kuşaklar boyu aktarılan *habitusun*, yani sınıfsal terbiyenin, kendisidir. Bu nedenle, kuşaklar aslında biyolojik özellikleri itibariyle birbirine benzeyen gruplar olmaktan öte, sosyolojik olarak benzer hususiyetlere sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur" (Arun, 2013). Dolayısıyla, biyolojik olarak bir grup insanın sahip olduğu niteliklerden ziyade sosyolojik iyelikleri onları kuşak yapabilir.

Yaşlanmayı çözümleyen çalışmalarda ilk başlarda, kesitsel olarak belirlenmiş yaş gruplarındaki farklılaşmanın analiziyle bireysel yaşlanma sürecinin kavranabileceğı varsayıyordu (Dannefer & Phillipson, 2013). Ancak, boylamsal araştırmalar ile kesitsel araştırmaların ürettiğı bulguları kontrol ettiğimizde, kesitsel araştırmaların *yaşam seyri yanılığısına* düşebileceğini anlayabiliyoruz. Nitekim kesitsel araştırmalarda keyfi olarak belirlenmiş yaş gruplarını (5'li skalada olduğu gibi) eğitim düzeyleri itibariyle kıyas-

layıp, yaşlılarla gençler arasında fark olduğunu bildirmek, bu bağlamda yaşlıların daha düşük eğitim seviyesine sahip oldukları tespiti, yaşam seyri yanığıdır. Zira, eğitsel donanımı kesitsel olarak genç kuşakların içinde buldukları dönemdeki repertuvarlar ile tanımlayan araştırmacı, yaşlıların eğitimsizliğine gönderme yaparken bunun *yapısal eksiklik* (structural lag) kaynaklı olabileceğinin farkında değildir. Daha gündelik dilde formüle edilirse, dönemlerinde Oxford vardı da onlar mı okumadılar! İşte yapısal eksiklikten kaynaklı yaşam seyri yanığı araştırmacı için tam olarak böyle bir şeydir: yedikçe haz veren sağlığa zararlı bir dürüm!

Yeni araştırma gündemleri için boylamsal araştırmaların planlanması, burada kuşak analizlerinin çözümlenmelere dahil edilmesi yaşlanma çalışmalarına dehşet verici katkılar sunabilecektir. Boylamsal araştırmalar neticesinde yapılacak böylesi bir yatırım, alanda üretilen bilginin, sivil toplum ve politika geliştirenlere doğru genişleyen bir halkada paylaşımını da mümkün kılabilecektir. İlk olarak, yaşam seyri perspektifi, sosyal/beşeri bilimi ve araştırmacıları, yaşlanma sürecindeki sosyal dönüşümü kavramaya ilişkin olarak daha duyarlı bir hale getirecektir. Kuramsal ve metodolojik bakımdan bu duyarlılık, örneğin, 68 kuşağının yaşlandığı şimdiki zamanda, onların “bu dünyayı bir kez daha değiştireceğiz” iddiasını çözümlenemeyi mümkün kılacaktır. Aynı

zamanda, eğitim ve gelir bakımından oldukça varsıl bir kesimi oluşturan bu toplumsal grubun Türkiye’deki temsilcilerinin tipolojisinin de anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Hasılı, kuramsal ve metodolojik billurlaşma, günümüzde Türkiye’deki yönetici kuşağın temel karakteristiklerine ilişkin bir kavrayış geliştirme olanağı da tanıyabilecektir. İkincisi, yaşam seyri perspektifi, yaş yapısı ve deneyimindeki çeşitliliğe ilişkin sosyal/beşeri bilimi ve araştırmacıları daha duyarlı kılacaktır. Yaşlılar, her türlü etki içinde, ortak bir amaç etrafında, benzer ya da rasyonel eylemleri olan homojen toplumsal bir grup değillerdir. Diğer yaş grupları ne denli çeşitliyse, örneğin 60 ya da 65 yaşın üzerindeki o denli çeşitlilik gösterirler. Araştırmacılardaki yaşla ilintili böylesi bir paradigmatik dönüşüm, eşitsizliklerin bağlamının da kavranmasına katkı sunabilecektir. Zira, yaş stabil bir değişken değildir; sosyal sistemin zaman içinde değişebilir bir iyeliğidir. Böylesi çeşitlik sergileyen bir değişkeni yaşam seyri perspektifiyle, yaşlanma araştırmalarının, politikanın ya da uygulamaların/müdahalelerin gündemine taşımak; yaşlanmanın basitçe sorun odaklı çözümlenmesine, mütemadiyen olumsuzluk üreten bir süreç olarak kavranmasına, yaşlılığın tehdit olarak algılanmasına ve yaşlıların hasta, düşkün ve ölümlü kol kola yürüyen bir toplumsal kesim olarak tanımlanmasına engel olacaktır. Yaşlanma dinamik bir süreçtir, her zaman tehdit ve olumsuzluk anlamı-

na gelmeyebilir. Yaşlılar, oldukça heterojen bir gruptur, her zaman hasta, yoksul ve düşkün olmayabilirler. Yaşam seyri perspektifiyle gerçekleştirilecek çalışmalar, yaşlanma sürecini bir tehdit olarak algılanmaktan çıkarabileceği gibi, araştırmacıları da araştırmının öznelere kurbanlaştırarak çözümlenmekten alıkoyacaktır. Türkiye’de akademi, politika geliştiriciler ve sivil toplum, bu olanaktan ne düzeyde istifade edecektir? Gelecek, bu sorunun yanıtları etrafında şekillenecektir.

Kaynakça

- Arun, Ö. (2018a). *Yaşlanmayı Aşmak*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arun, Ö., (2018b). Türkiye’de Yaşlanma Çalışmaları: Dün, Bugün, Yarın. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-61.
- Arun, Ö. (2013). Rafine Beğeniler ya da Sıradan Hazlar? Türkiye’de Beğenin, Ortamın ve Tüketime Analizine İlişkin bir Model. *Kültür ve İletişim*, 16(2), 45-72.
- Bussolo, M., Jappelli, T., Nisticò, R., & Torre, I. (2018). *Inequality across Generations in Europe*. World Bank, Washington, DC.
- Cain, L.D., (1964). "Life course and social structure." içinde R.E.L. Faris (ed.), *Handbook of Modern Sociology*. Chicago: Rand-McNally.
- Clausen, J.A., (1972). "The life course of individuals." içinde M. Riley, M. Johnson & A. Foner (eds.), *Aging and Society: A Sociology of Age Stratification*, Vol.3. New York: Russel Sage Foundatinon.
- Dannefer, D. & Phillipson, C. (2013). *The Sage Handbook of Social Gerontology*. London: Sage.
- Johnson, M.L., Bengtson, V.L., Coleman, P.G. & Kirkwood, T.B.L. (2005). *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riley, M., Johnson, M., & Foner, A. (1972), *Aging and Society: A Sociology of Age Stratification*, Vol.3. New York: Russel Sage Foundatinon.